

Binnenstad Apeldoorn

cultuurhistorische en ruimtelijke analyse

mei 2009

Binnenstad Apeldoorn

Cultuurhistorische en ruimtelijke analyse

mei 2009

in opdracht van de gemeente Apeldoorn

Els Bet Stedebouwkundige
Heide Hinterthür, Topaz Architecten
Leon van Meijel, adviseurs in cultuurhistorie

Afbeelding voorpagina:
Interieur met aubergines. Henri Matisse. 1911

W. E. C. S. A. H. A. 2121 6 L 7

Spurthorn

Inhoudsopgave

inleiding		7
deel 1:	beeld van de binnenstad	10
	ontwikkelingsgeschiedenis	12
	structuurbeeld	48
	ruimtebeeld	58
deel 2:	deelgebieden	68
	gebiedsindeling	70
	historische kern	72
	kanaalzone	86
	villa's en lanen	94
	Apeldoornse huisjes	102
	centrum en cityplan	108
	cultuurkwartier 'Beekpark'	118
deel 3:	conclusies en aanbevelingen: bouwstenen	126
bijlagen	cultuurhistorisch beleid	134
	bronnen	143
	lijst van waardevolle panden	144

Afbeelding links: kaart van het tiendblok 'Lever en Long' uit 1708, gelegen tussen de Sprengeweg, Korenstraat en Asselsestraat. Rechtsonder de oude Mariakerk ter plaatse van het huidige Raadhuisplein (bron: Rijksarchief Utrecht).

Inleiding

aanleiding en opdracht

De gemeente Apeldoorn wil de aanpak van de binnenstad intensiveren. De binnenstad moet meer gaan trekken en een betere uitstraling en verblijfsklimaat krijgen. De gemeente is zich ervan bewust dat daarvoor doorgebouwd moet worden op de bestaande kwaliteit van de binnenstad. Om die reden heeft de gemeente behoefte aan een cultuurhistorische en ruimtelijke analyse. Voor het maken van deze analyse is opdracht verstrekt aan het samenwerkingsverband van Els Bet Stedebouwkundige, Topaz Architecten (Heide Hinterthür) en Van Meijel – adviseurs in cultuurhistorie.

opgave

Wat is 'eigen' en onderscheidend in de binnenstad van Apeldoorn? Hoe komt het dat de binnenstad zo 'losjes' in elkaar zit, je overal tussendoor kijkt, en er vlak naast elkaar enorm verschillende sferen aanwezig zijn? Hoe kunnen we dit begrijpen vanuit de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad? Hoe toont de stad die tijdslagen in haar structuur en in de bebouwing? Hoe kunnen we de diversiteit aan ruimtebeelden herkennen en waarderen? Waaruit bestaat de kwaliteit? En hoe kunnen we die bestaande kwaliteit gebruiken als vertrekpunt voor de toekomstige ruimtelijke opgave?

De cultuurhistorische en ruimtelijke analyse beschrijft en beeldt de ontwikkelingsgeschiedenis van de stadsplattegrond, de leesbaarheid van de verschillende tijds- en ontwikkelingslagen in de structuur, de bebouwing en de openbare ruimte en de karakteristieke beeldmiddelen. Zo ontstaat er greep op het typisch Apeldoornse en kan met dit beeldend gereedschap de toekomstige ruimtelijke opgave worden aangepakt.

Van de ingeleurde deelgebieden bestaan cultuurhistorische analyses (CHA) en een toelichting op het beschermd stadsgezicht. Deze rapporten dekken vrijwel het gehele onderzoeksgebied.

afbakening

Het onderzoeksgebied wordt begrensd door de Canadalaan, Regentesselaan en de Deventerstraat in het noorden, het Apeldoorns Kanaal in het oosten, de spoorlijn Amersfoort - Deventer in het zuiden en het tracé van de Koning Stadhouderlaan, Wilhelmina Druckerstraat, Vosselmanstraat en Loolaan (met een kleine uitstulping richting de Maduralaan) in het westen.

onderzoekskader

Het onderzoeksgebied is in het verleden al regelmatig onderwerp van cultuurhistorisch onderzoek geweest. Vanuit een gebiedsgerichte benadering zijn Cultuurhistorische Analyses (CHA) opgesteld van de Binnenstad West, de Kanaalzone, de Beurtvaartstraat e.o., de Marktstraat – Beekstraat e.o., de Prins Willem Alexanderlaan en Brinkhorst & Orden en De Parken (zie geraadpleegde bronnen in de bijlage en de kaart op de volgende pagina). Het deelgebied De Parken is aangewezen als een van rijkswege beschermd stadsgezicht. Op objectniveau zijn diverse inventarisaties verricht, o.a. in het kader van het Monumenten Selectie Project (MSP) over de periode 1850-1940 en de Inventarisatie Naoorlogs Erfgoed (1940-1970). Deze inventarisaties hebben geresulteerd in de aanwijzing van rijksmonumenten, gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden (overzichtkaarten en adressenlijsten in de bijlage). Alle genoemde onderzoeksresultaten uit het verleden worden hier op hoofdlijnen overzichtelijk samengebracht. Een complete en uitputtende geschiedschrijving wordt immers niet beoogd.

De cultuurhistorische waarden bevinden zich niet alleen boven de grond. Dit document richt zich echter op de beeldkwaliteit van het gebied en dus enkel op het zichtbare. Bij ontwikkelingen in het gebied dienen evenwel alle cultuurhistorische waarden (boven- en ondergronds) als inspiratiebron te worden gebruikt. Voor het archeologische beleid wordt hier verwezen naar de bijlage.

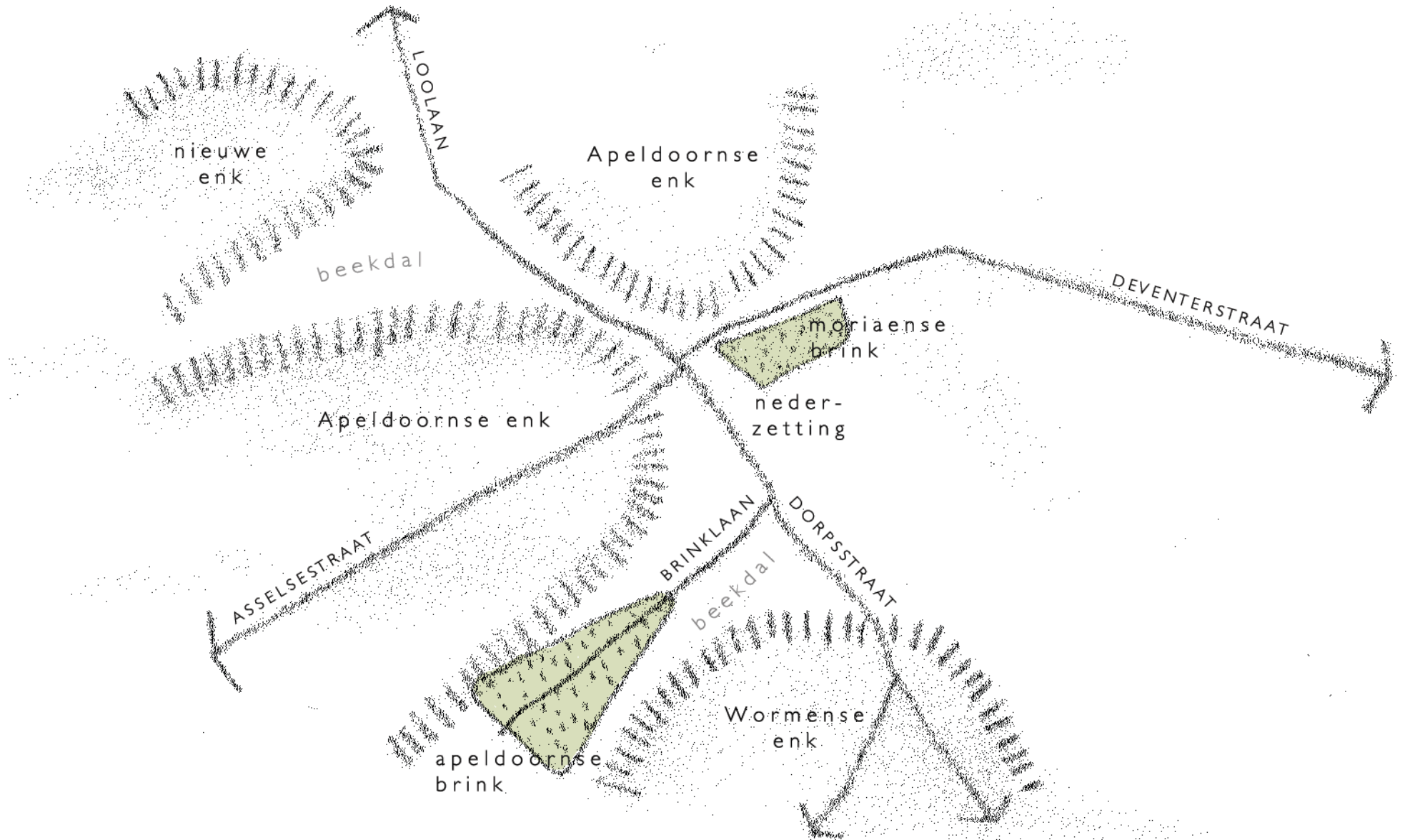
aanpak en leeswijzer

Op basis van literatuuronderzoek en veldwerk worden de ontwikkelingsgeschiedenis en de ruimtelijke karakteristieken van het vroegere en huidige ruimtebeeld verwoord en in beeld gebracht.

Deel één 'beeld van de binnenstad' gaat over het onderzoeksgebied als geheel. Het bestaat uit een hoofdstuk met cultuurhistorische achtergronden en een hoofdstuk met een analyse van het huidige structuurbeeld en ruimtebeeld. In het eerste hoofdstuk is de ontwikkelingsgeschiedenis van Apeldoorn op hoofdlijnen beschreven. In de beschrijving en de bijbehorende afbeeldingen komen vooral de aspecten aan de orde die door de tijd heen bepalend zijn geweest voor het structuurbeeld. Vanuit dit cultuurhistorische perspectief worden in het tweede hoofdstuk de thema's benoemd en geanalyseerd die voor het huidige structuurbeeld kenmerkend zijn. In het derde hoofdstuk worden de thema's van het ruimtebeeld getypeerd. Het blijkt dat de thema's van het ruimte- en structuurbeeld per tijdslaag een eigen specifieke uitwerking kennen. Die uitwerking komt in deel twee 'deelgebieden' aan de orde. Aan elk deelgebied is een hoofdstuk gewijd. In aanvulling op de structurele ontwikkelingsgeschiedenis in het eerste deel komen in dit deel de aspecten aan de orde die bepalend zijn geweest voor het specifieke ruimtebeeld van de onderscheiden deelgebieden. Vanuit dit cultuurhistorische perspectief wordt vervolgens de specifieke uitwerking van het structuur- en ruimtebeeld geanalyseerd aan de hand van de algemene thema's uit deel I. Deze kenmerken worden nogmaals puntsgewijs op een rij gezet en voorzien van aanbevelingen. De ruimtelijke analyse van de bouwgeschiedenis maakt zo het karakteristieke ruimtebeeld van Apeldoorn 'leesbaar' en biedt aanknopingspunten en gereedschap voor toekomstige ingrepen. In deel drie 'conclusies en aanbevelingen' worden de bouwstenen en gereedschap in het algemeen en per deelgebied op een rij gezet.

VELUWE ← HOOG

LAAG → IJSSEL

nieuwe
enk

Apeldoornse
enk

beekdal

moriaense
brink

Apeldoornse enk

neder-
zetting

ASSESESTRAAT

BRINKLAAN

DORPSTRAAT

DEVENTERSTRAAT

beekdal

apeldoornse
brink

Wormense
enk

**deelgebied 2
kanaalzone**

achtergronden

Het Apeldoorns kanaal is van grote invloed geweest op het ruimtebeeld van het aangrenzende gebied tot aan de historische kern. De voorgeschiedenis van het kanaal gaat terug tot het begin van de zeventiende eeuw, toen plannen werden gemaakt voor het bevaarbaar maken van De Grift. De realisatie hiervan werd bemoeilijkt door de rechten van de molenaars op de watertoevoer en stroming in De Grift. Het duurde nog tot 1 oktober 1824 toen bij Koninklijk Besluit 'kanalenkoning' Willem I de politieke en financiële steun gaf voor de aanleg van een nieuwe waterweg tussen Apeldoorn en Hattem. De initiatiefnemers hoopten met de aanleg van het kanaal de land- en bosbouw op de onherbergzame Veluwe en de (papier)industrie in Apeldoorn tot verdere bloei te brengen. Bovendien wenste de koning een betere ontsluiting van de uitgestrekte kroon- en staatsdomeinen. De aanleg van het Apeldoorns kanaal kwam in twee fasen tot stand. Allereerst werd in de jaren 1824-1829 het noordelijke deel tussen Apeldoorn en de IJssel bij Hattem gegraven. De watertoevoer werd veilig gesteld door de aankoop van de Kaijersbeek, die na verlegging uitmondde in de havenkom ten noorden van de Deventerweg. Vervolgens werd tussen 1858 en 1866 het kanaal in zuidelijke richting doorgetrokken naar Dieren. Het kanaal werd met een ruime bocht om het toen nog bestaande landgoed Welgelegen heen geleid. De papierindustrie, het bouwbedrijf en het personenvervoer profiteerden van de nieuwe vaarroute. Grote hoeveelheden bakstenen voor gebouwen en klinkers voor de verharding van wegen werden over het kanaal vervoerd. Het kanaal en de spoorlijnen betekenden een krachtige impuls voor de industrialisatie. De aan huis gebonden nijverheid maakte geleidelijk aan plaats voor grotere fabriekscomplexen. Belangrijke nog bestaande fabrieksgebouwen in de kanaalzone ter hoogte van de binnenstad zijn het kantoor van de voormalige gasfabriek aan de Stationsstraat (1863), de Nettenfabriek 'Von Zepelin & Co' met een kantoorvleugel aan het Stationsplein / Spoorstraat en de productiehallen met sheddaken op het

achterterrein tot aan de Veldhuisstraat (1883) en de verfstoffenfabriek Talens met een kantoorvleugel aan de Sophialaan (G.W. van den Beld, 1927) en gestapelde bedrijfshallen op het achterterrein (sinds 1899). Kenmerkend is het onderscheid tussen de representatieve architectuur van de kantoren aan de voorzijde en de zakelijke bouw van de productieonderdelen aan de achterzijde. Vooral de productieonderdelen hebben een grootschalige, robuuste en industriële uitstraling die van oudsher zo karakteristiek is voor de kanaalzone. Juist deze gebouwen onderscheiden de kanaalzone van de aangrenzende historische kern. Zo waren de cilindervormige gashouders van de gasfabriek opmerkelijke identiteitsbepalende elementen binnen dit industriële landschap dat thans nog slechts gehouden.

Karakteristiek voor dit gebied was voorts de vermenging van grootindustrie met aan huis gebonden kleinschalige bedrijvigheid. Het daarbij behorende ruimtebeeld bestond uit individuele woonhuizen op ruime kavels met bedrijfsbebouwing tussen en achter de woningen. Het functionele karakter van de kavels werd benadrukt door de stalling van apparatuur en de opslag van goederen op het erf. Dit karakteristieke beeld is op onderdelen nog herkenbaar in de Spoorstraat, Polstraat, Molenstraat en de Molendwarsstraat.

Het kanaal werd vanaf de jaren zestig in fasen voor de scheepvaart gesloten, maar behield zijn waterhuishoudkundige functie. Sinds de jaren negentig beleeft het kanaal een revival, vanuit de overtuiging dat het een meerwaarde kan betekenen voor de beleving en identiteit van het Apeldoornse centrum. Sindsdien is de transformatie van de kanaalzone in volle gang. De elkaar versterkende combinatie van groot en klein alsmede het rommelige en bedrijvige karakter van kanaalzone dreigt door de vergaande sloopplannen in de kanaalzone echter verloren te gaan in, op zichzelf goed ontworpen nieuwbouwprojecten.

het Apeldoorns Kanaal (bron: coll. Tijink)

de kanaalzone in zuidelijke richting, gezien vanaf een gashouder van de gasfabriek (bron: coll. Tijink)

het fabrieksgebouw van Talens uit 1927 (bron: CODA)

het kanaal met de gasfabriek, gezien in noordelijke richting (bron: coll. Tijink)

parcelering

Typerend is de menging van grote en kleine kavels en de mikadovormige wegenstructuur. De verkavellingsrichting van de landbouwgronden en de oude landwegen zijn nog daarin herkenbaar; ongeveer rechthoekige kavels tussen 'vorkachtige' versnijdingen. Nieuwe wegen tussen kanaal en station, de bocht in het kanaal en de spoorlijnen hebben nog een aantal van die versnijdingen toegevoegd. Het maakt dat afstanden en richtingen moeilijk in te schatten zijn. Bij de Kanaalstraat ligt het Kanaal dicht bij de kern, maar bij de Polstraat lijkt het wel alsof het aan de rand van de stad ligt.

de kanaalzone (bron: CODA)

de gasfabriek, begin twintigste eeuw (bron: CODA)

historische gelaagdheid: 1832

1916

2008

Veldhuisstraat

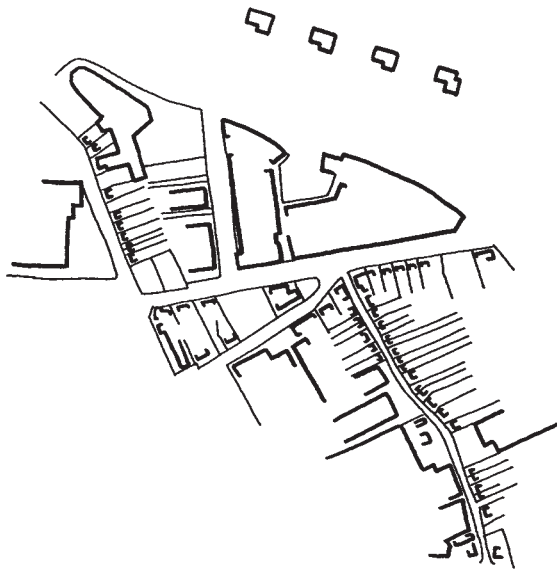

Talens aan de Sophialaan

nieuwbouw Stadskade

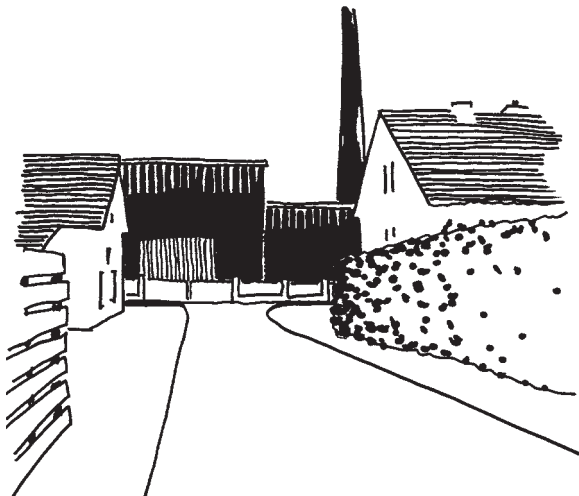
straatbeeld

Het straatbeeld is gemengd, Apeldoornse huisjes, schuren, grote bedrijfsgebouwen en grote woonblokken staan naast en achter elkaar. Het levert een informele en enigszins vrijgevochten sfeer op met spannende schaalcontrasten. Door de vernieuwingen van de laatste jaren verschuift het accent naar grote woonensembles. Daardoor vervlakt het informele karakter van dit gebied.

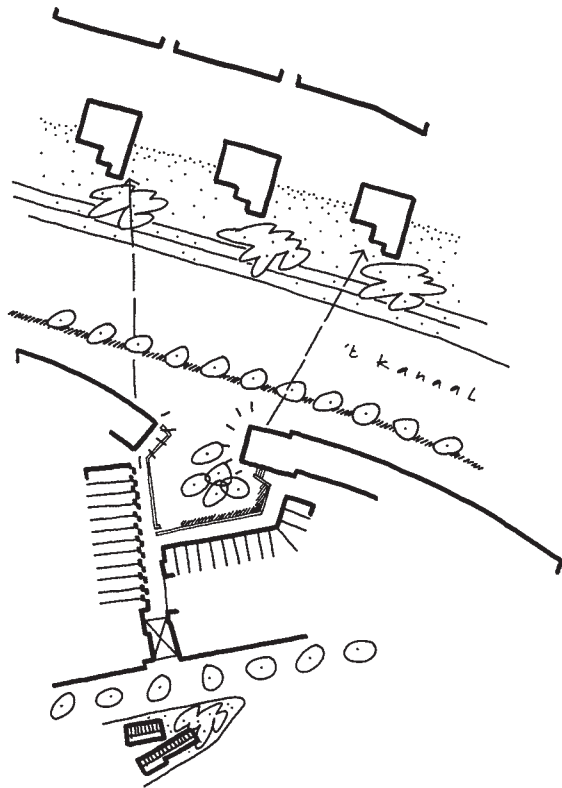
Landschappelijke ensembles van oude fabrieken met hun utilitaire randgebieden, Apeldoornse huisjes met kleine bedrijvigheid op het erf, lommerrijke voor- en zijtuinen en een informele beplanting van solitaire oude bomen losjes in de straten en in de privétuinen.

hoek - kruising

Karakteristieke ontmoeting van oude fabriek met utilitaire erfafscheiding en groene voor- en zijtuinen van losjes geplaatste apeldoornse huisjes

doorzicht

De encenering van de overgang van het landschap naar de tuin, van de torens en langs de wanden naar de kleine huisjes.

Twee heel verschillende uitzichten vanuit één (voorbeeldig gedetailleerde) poort: het beeldvullende uitzicht met de kleine huisjes en tuintjes aan de ene kant tegenover het Wijdse en landschappelijke uitzicht naar de andere kant. Het Apeldoornse repertoire vertaald naar een moderne bouwopgave.

Een groep kleine villa's aan de overkant van de grootschalig nieuwbouwcomplexen: een bijzonder contrast

colofon

Binnenstad Apeldoorn

Cultuurhistorische en ruimtelijke analyse

in opdracht van de gemeente Apeldoorn
mei 2009

Els Bet	stedebouwkundige, Den Haag
Heide Hinterthür	architect, Topaz Architecten, Amsterdam
Carin Jannink	landschap en stedenbouw, Rotterdam
Leon van Meijel	architectuurhistoricus, Van Meijel, adviseurs in cultuurhistorie, Nijmegen
Freek Mulder	cultureel planoloog, Van Meijel, adviseurs in cultuurhistorie, Nijmegen
Maarten Wamsteeker	tekenaar, grafische vormgeving, Els Bet Stedebouwkundige, Den Haag

begeleiding gemeente Apeldoorn:

Dianna Beaufort

Suzanne Dirks

Albert Fien

Sietske Heddema

Evert Leusink

Gerrit van Oosterom

Els Bet Stedebouwkundige
Noordeinde 144
2514 GP DEN HAAG
070 - 350 35 35
bureau@elsbet.nl
www.elsbet.nl

Topaz Architecten
Borneolaan 513
1019 KP AMSTERDAM
020 - 419 39 28
info@heidehinterthur.nl
www.heidehinterthur.nl

Van Meijel – adviseurs in cultuurhistorie
Mr. Franckenstraat 70
6522 AG NIJMEGEN
024 - 324 326 1
vanmeijel@adviseursincultuurhistorie.nl
www.adviseursincultuurhistorie.nl

